

ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІН МОВНОГО ЦИКЛУ

A *Присвячено вагомій проблемі освітньо-виховної діяльності сучасних педагогічних ЗВО – формуванню соціокультурної компетентності студентів спеціальності «Початкова освіта» у процесі вивчення дисциплін мовного циклу. Актуальність теми зумовлена кількома чинниками: загостренням проблеми національної самоідентифікації особистості в сучасному світі, а також необхідністю пошуків ефективніших способів формування соціокультурної компетентності студентів педагогічних спеціальностей як громадян і майбутніх учителів.*

Автором статті зосереджено увагу на огляді поняття «соціокультурна компетентність», а також на аналізі завдань і шляхів формування соціокультурної компетентності на національній основі майбутніх учителів початкової школи у процесі опанування ними мовознавчих дисциплін.

Ключові слова: соціокультурна компетентність; національно-мовна особистість; українська мова; професійна підготовка; учитель початкової школи

S **Nakonechna Larysa. The socio-cultural competence development of future primary school teachers in the process of studying language cycle disciplines.**

This article is devoted to an extremely important problem of educational activity in modern pedagogical higher educational institutions the socio-cultural competence development in the process of studying the disciplines of the language cycle in students studying the specialty «Primary Education».

The relevance of the topic is due to several factors. Since the time of Russia's open aggression against Ukraine, the issue of national self-identification, national values, civic position, and patriotism has become particularly important. In this regard, the teachers of pedagogical high schools were faced with the need to find more effective ways for forming the socio-cultural competence of students as citizens and future teachers.

The upbringing of a nationally conscious and at the same time socio-culturally competent person is entrusted primarily to the teacher, educator, and mentor. In this regard, the role of the teacher in the process of educating the younger generation and, accordingly, the preparation of future teachers in the context of professional activities.

The author focused on the review of the concept of «sociocultural competence» in the context of preparing future teachers for professional activities, as well as outlining the tasks and ways of forming sociocultural competence on the base of national ideas for future teachers of primary school during their studying the linguistics disciplines.

The author is convinced that the formation of socio-cultural competence of future primary school teachers contributes not only to the study of language but also to acquaintance with the history of language, monuments of written culture along with the study of history, culture of the native country. Language as a socio-cultural phenomenon is not only a means of creating a linguistic picture of the world but also an extremely important marker of national identification, a factor in the formation of a nationally conscious personality.

Key words: sociocultural competence; national-linguistic personality; Ukrainian; professional training; primary school teacher

Наконечна Лариса Богданівна, кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри педагогіки початкової освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна

Nakonechna Larysa, PhD in Philology, Associate Professor, Department of Primary Education Pedagogy, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine

E-mail: Larysa_n@ukr.net

Актуальність проблеми. Поняття соціокультурної компетентності набуває все більшої ваги й особливої актуальності не тільки у зв'язку з глобальною інтеграцією народів, посиленням економічних, культурних, міжособистісних зв'язків, тісним співіснуванням представників різних національностей, релігій і культур, але й у зв'язку з тими трагічними подіями й викликами, які спричинила в Україні російсько-українська війна. Особливо гостро постало питання про національну самоідентифікацію кожного громадянина України, про усвідомлення значення

української мови і культури для збереження незалежності й самобутності нашої держави.

У світлі трагічних подій російсько-української війни увиразнилася надзвичайно важлива функція мови, яку образно можна означити словами Ірини Фаріон «Мова – кордон нації» чи польського мовознавця Будуена де Куртене «Мова – перший і останній бастион захисту держави». В Україні до 2014 року не зауважували тієї загрози, яку може спричинити тотальне поширення російської мови на сході і в центрі України. А тим часом із росії, ніби-

то дружньої держави, за підтримки проросійських активістів у національно хистке російськомовне середовище України вкидалися ідеї регіональних мов, двох державних мов і т. п., лозунги «какая разница» (якою мовою говорити, отож, російською), звинувачення в утисках російськомовних громадян і та ін., і водночас влада рф стверджувала, що росія закінчується там, де закінчується російська мова.

Усвідомлена національна самоідентифікація, завдяки мові зокрема, та успішна соціалізація особистості в полікультурному суспільстві починається з батьківської сім'ї, родини, дитячого садочка, школи, самоосвіти. І пов'язаний цей процес із вихованням і такими поняттями, як повага, толерантне ставлення до людей з іншими поглядами, зовнішністю, цінностями, культурними традиціями і вподобаннями, з одного боку, і патріотизм, цінність культурних і матеріальних здобутків, знання і збереження мови, історії, культури власного народу і титульної нації (якщо йдеться про представників національних меншин), з іншого.

Виховання національно свідомої й водночас соціокультурно компетентної особистості покладене найперше на вчителя, вихователя, наставника. У зв'язку з цим вагомого значення набуває роль учителя у процесі виховання молодого покоління й, відповідно, підготовка майбутнього вчителя у цьому контексті до професійної діяльності. Як зазначає Г. Лисенко, «умовою оптимального функціонування фахівця в системі професійних соціокультурних умов є досягнення високого рівня соціокультурної компетентності, яку розглядають як атрибут професіоналізму» [6].

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Аналіз трактувань поняття соціокультурної компетентності засвідчує відсутність однотайності серед науковців у цьому питанні. Найчастіше соціокультурну компетентність пов'язують зі знаннями про культуру, мову, національні традиції, суспільні риси іншого народу, а на рівні освітнього процесу – з вивченням іноземної мови та країнознавчих дисциплін, а також з формуванням навичок і вмінь узгоджувати свою мовно-культурну поведінку з цими знаннями.

Наприклад, М. Максимець визначає соціокультурну компетенцію як «здатність особистості через адекватне розуміння та повагу до інших мов, культур і релігій виявляти активну і відповідальну життєдіяльність у соціумі на засадах демократичності, гуманізму, толерантності тощо» [7].

За К. Долінською, соціокультурну компетентність «доцільно розглядати як сукупність культурно-країнознавчих, лінгвокраїнознавчих, соціолінгвістичних знань, навичок і вмінь та здатність використовувати їх у міжкультурній комунікації, а також сукупність певних здібностей і якостей особистості (психологічний компонент СКК)» [5, с. 143].

Однак усе більшої ваги набуває розуміння соціокультурної компетентності в контексті національної самоідентифікації особистості. Повністю погоджуємося з думкою тих науковців, які в поняття соціокультурної компетентності вкладають, окрім іншого, власне національний компонент, що є особливо актуальним у сучасних умовах життєдіяльності українського суспільства.

Так, А. Ярмолюк слушно стверджує, що «соціокультурність у процесі формування національного світогляду українця в контексті загальнокультурному в основі своїй має спиратися на україноцентричну ідею» [8, с. 134].

К. Долінська наголошує: «соціокультурна змістова лінія має спрямовувати на формування національної свідомості, окреслення соціокультурної самоідентифікації особистості» [4, с. 481].

На основі власне національного матеріалу розглядає питання реалізації соціокультурної змістової лінії у початковій школі В. Вітюк [2]. Науковиця зазначає, що «соціокультурна компетенція – це сукупність знань, умінь, навичок і здібностей особистості, які надають можливість спілкуватися українською мовою в різних ситуаціях відповідно до норм мовлення і поведінки, а також традицій культури» [2, с. 476].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на аналіз праць, присвячених соціокультурній компетентності та шляхам її формування, дійшли висновку, що все ж залишаються поза увагою дослідників деякі аспекти формування соціокультурної компетентності студентів спеціальності «Початкова освіта» у процесі вивчення ними дисциплін, об'єднаних у цикл «Українська мова».

Метою статті є окреслення потенціалу дисциплін ЗВО мовного циклу (що стосуються вивчення української мови) у формуванні соціокультурної компетентності майбутніх учителів початкової школи на національній основі.

Викладення основного матеріалу. У сучасних умовах життєдіяльності українців і виховання молодого покоління питання національної свідомості і самоідентифікації є надзвичайно вагомими. Про це говорять науковці-педагоги (Г. Білавич, Н. Калита, М. Оліяр, Т. Симоненко, О. Смолінська, М. Стельмахович), про це йдеться і в чинних освітніх документах.

Наприклад, у Державному стандарті початкової освіти говориться про те, що «здобувач освіти... усвідомлює себе громадянином України, аналізує культурно-історичні основи власної ідентичності, визнає цінність культурного розмаїття» [3].

Це так само засвідчують трагічні події останніх років із часу російської окупації українських територій, а також повномасштабної війни росії проти України з 24 лютого 2022 року, ворожа антиукраїнська політика окупаційної влади стосовно всіх мешканців тимчасово окупованих територій, особливо дошкільнят і школярів. Адже саме діти найчутливіші до різного роду світоглядних впливів, чим і

користається загарбник. А середовищем, у якому найактивніше насаджується дітям ворожа антиукраїнська пропаганда, є перш за все заклади освіти.

Отож, виховання національно свідомої особистості, котра, безсумнівно, сприймає себе як громадянина України, вільно володіє державною мовою, добре знає історію і культуру своєї держави, було й залишається першочерговим завданням процесу виховання в школі. Однак, як зазначають проф. Г. Білавич і проф. М. Оліяр, «йдеться про певну суперечність, яка склалася сьогодні в освітній сфері: з одного боку, бачимо актуалізацію проблеми формування мовної особистості школяра, з іншого, відсутність чітких і науково обґрунтованих методичних рекомендацій для вчителів щодо основних напрямів роботи з розвитку національно-мовної особистості учня початкової школи» [1, с. 42].

Виходячи з цього, можемо говорити про те, що підготовка майбутніх учителів початкових класів до цього аспекту їхньої педагогічної діяльності повинна спрямовуватися на кілька напрямів:

1) формування (вдосконалення, корекція) національно-мовної особистості студентів спеціальності 013 «Початкова освіта»:

- підбір і вдосконалення змістового наповнення відповідного навчально-методичного комплексу для роботи з розвитку національно-мовної особистості студентів;

- розроблення методичних рекомендацій щодо формування національно-мовної особистості майбутніх учителів початкової школи;

2) підготовка студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» до роботи, спрямованої на формування національно-мовної особистості учнів початкової школи:

- підбір відповідного дидактичного матеріалу для учнів початкової школи, який би став у нагоді студентам на підготовчому етапі у ЗВО і в майбутній професійній діяльності,

- розроблення методики навчання учнів початкової школи в напрямі формування національно-мовної особистості.

Г. Білавич і М. Оліяр визначають такі «основні теоретичні засади формування національно-мовної особистості учня початкової школи:

- урахування національно-культурної специфіки української мовної системи в процесі вивчення мови як виразника культури;

- добір і використання системи тематично об'єднаних різножанрових і різнотематичних українознавчих текстів, а також національно маркованої лексики;

- використання краєзнавчих, українознавчих матеріалів, зразків українського фольклору в навчанні мови;

- добір етнолексем та укладання словників етнокультурознавчої лексики;

- застосування як традиційних, так і новітніх технологій навчання української мови задля практичного освоєння

культурних цінностей українства, певних видів мовленнєвої діяльності й поведінки, мовленнєвого етикету, національно-культурного компонента через мову;

- реалізації культурологічної змістової лінії початкової мовної освіти на всіх етапах вивчення мови;

- створення насиченого національно-мовного середовища, у якому здійснюється розвиток національно-мовної особистості учня тощо» [там само, с. 42–43].

На наш погляд, виділені теоретичні засади можна водночас вважати програмою-мінімум розвитку соціокультурної компетентності на національній основі майбутніх учителів початкової школи. Адже задля успішної реалізації програми розвитку національно-мовної особистості молодшого школяра у закладах початкової й позашкільної освіти, безсумнівно, національно свідомим, перш за все, має бути вчитель, вихователь, той, хто має вплив на становлення моральних і національних цінностей дитини.

Отож, у процесі підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності базовим компонентом у формуванні їхньої соціокультурної компетентності є дисципліни українознавчого спрямування і, зокрема, дисципліни мовного циклу.

Коротко зупинимося на нашому баченні потенціалу мовознавчих дисциплін у формуванні соціокультурної компетентності студентів спеціальності «Початкова освіта». Мовознавчі дисципліни сприяють формуванню як комунікативної, так і соціокультурної компетентності майбутніх учителів початкової школи, відкриваючи для них знання про літературну мову, багатство національної мови і культури.

У чинних навчальних планах для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» I (бакалаврського) рівня вищої освіти передбачено низку дисциплін мовознавчого спрямування, найбільша з них – «Сучасна українська мова з практикумом», інші – менші, як-от «Українська мова за професійним спрямуванням», «Основи культури і техніки мовлення».

Вивчаючи дещо поглиблено, порівняно зі студентами інших нефілологічних спеціальностей, курс української літературної мови, студенти спеціальності «Початкова освіта», окрім власне мовного матеріалу, все ж мають змогу побіжно ознайомлюватися з історією формування і заборон української мови, спостерігати процес розвитку мовних явищ і одиниць. Ці знання й спостереження, безперечно, підсилені знаннями з історії і культури України, сприяють усвідомленню студентами своєї причетності до народу з давньою історією і такою ж давньою мовою.

Однак, беручи до уваги свій досвід викладання цих дисциплін, спілкування зі студентами, їхній усе ж недостатній рівень володіння культурою української мови, вважаємо, що не можна скорочувати кількість академічних годин на вивчення української мови у ЗВО, особливо на педагогічних спеціальностях і особливо у час багаторічної війни і постійних (ще від часу проголошення незалежності Украї-

ни) намірів «п'ятої колони» знищити не тільки українську мову, але й будь-яку українськість в Україні.

Окрім того, вважаємо цілком слушною пропозицію провідних мовознавців України ввести у навчальні плани окремий, хоча б короткий, курс «Історія української мови» задля підвищення рівня знань студентів про історичний розвиток української мови і давні писемні пам'ятки українців, про репресивні заходи влади проти української мови і культури протягом віків, значення мови для становлення і розвитку нації. Адже саме цих знань так не вистачає українцям і саме вони, поряд з іншим, формують історичну пам'ять громадян, пробуджують патріотичні почуття і гордість за свій народ.

Чи не найвиразніший показник культурного розмаїття України – численні етнографічні групи українців (питання національних меншин тут не розглядаємо). Вони більшою чи меншою мірою різняться своїми звичаями, традиціями, народною творчістю, елементами матеріальної культури і, звичайно, мовленням. Учитель, прищеплюючи любов до рідної мови, має водночас донести своїм учням, що звичне для них діалектне мовлення є першоджерелом літературної мови, воно самодостатнє, самобутнє і має повне право на існування у побутових мовленнєвих ситуаціях, тоді як за інших умов і за межами поширення говору варто послуговуватися літературною мовою. Зневага і заперечення діалектного мовлення за сучасного науково аргументованого розуміння ролі народного мовлення в історії української культури і для становлення літературної мови не припустимі. Ознайомлення студентів із діалектним розмаїттям української народної мови обов'язково поєднуємо з демонстрацією карти наріч і говірок України, використанням аудіозаписів живого говіркового мовлення; доцільним і цікавим є також при цьому огляд матеріальної культурної спадщини тих регіонів: традиційний народний одяг, регіональна кухня, архітектура, самобутнє народне мистецтво.

Успішній реалізації соціокультурної лінії під час вивчення мови сприяє використання художніх і публіцистичних текстів на історичну тематику, про етнічні українські землі, наукові та культурні здобутки давніх і сучасних українців, природне багатство української землі, про громадських і культурних діячів, героїв-захисників сучасної України.

У позааудиторній роботі ми радимо нашим студентам збагачувати свої знання і розширювати світогляд, прослуховуючи і переглядаючи записи лекцій про історію і культуру української мови, пам'ятки української писемності від знаних українських лінгвістів, зокрема П. Гриценка, директора Інституту української мови НАН України, І. Фаріон, професорки Національного університету «Львівська політехніка», Л. Масенко, професорки Національного університету «Києво-Могилянська академія» та ін., які розміщені найчастіше на сторінках мереж «Фейсбук», «Ютуб». Також корисним і водночас пізнавальним щодо розвитку соціо-

культурної компетентності й удосконалення мовленнєвих навичок є читання хороших українських книг і перегляд якісних українських фільмів, зокрема і на історичну тематику, герої яких розмовляють красивою, вишуканою українською мовою («Тіні забутих предків», «Білий птах з чорною ознакою», «Іду до тебе...», «Вавилон-XX», «Лісова пісня», «Поводир», «Крути», «Чорний ворон» тощо).

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Мова як соціокультурний феномен є не тільки засобом творення мовної картини світу, але й надзвичайно важливим маркером національної ідентичності, чинником формування національно свідомої особистості.

Саме комплексне вивчення рідної мови, історії, культури реалізовує соціокультурну лінію, формує соціокультурну компетентність, розширює уявлення людини про розмаїття культурних надбань народу, багатство рідної мови, формує почуття гордості за свій народ і відчуття глибокого зв'язку з попередніми поколіннями, громадянську позицію.

Зважаючи на нові виклики суспільного життя, переконані, що необхідно розробити для всіх освітніх рівнів ґрунтовну, добре продуману, дієву методику формування соціокультурної компетентності національно свідомої особистості. Адже, як виявилось, чи не найважливішим питанням просвітництва є формування патріотичних почуттів громадян задля збереження незалежності держави, що, своєю чергою, дасть ґрунтовну, міцну основу для успішного формування всіх інших компетентностей і компетенцій особистості.

Отже, соціокультурна компетентність майбутніх учителів початкової школи є завданням і результатом їхньої професійної підготовки, а також успішної професійної діяльності.

Задля вдосконалення організації процесу формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів початкової школи вважаємо за необхідне продовжити дослідження у цьому напрямі, особливо для визначення відповідних онлайн-ресурсів, а також вимог й умов їхнього використання.

Список використаних джерел

1. Білавич Г., Оліяр М., Піддубрівна І. Розвиток національно-мовної особистості учня початкової школи у вимірі новітнього етапу розбудови української освіти. *Молодь і ринок*. 2021. № 10 (196). С. 41–46.
2. Вітюк В. Основні шляхи формування соціокультурної компетентності учнів початкової школи. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2013. С. 474–479. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2013_2013_60
3. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF>
4. Долінська К. Формування етнокомунікативної компетентності студентів у соціокультурному аспекті становлення мовної особистості. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2013. С. 480–484. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2013_2013_61
5. Долінська К. Формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів початкових класів як педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. Вип. 7. С. 141–145.
6. Лисенко Г. В. Формування соціокультурної компетентності студентів у процесі вивчення іноземної мови. *Вісник психології і педагогіки*. 2013. Вип. 13. URL: http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._Випуск_13

7. Максимець М. Формування соціокультурної компетенції у процесі вивчення іноземної мови. *Вісник Львівського університету. Педагогічна*. 2006. Вип. 21. С. 211–218.
8. Ярмолюк А. В. Формування соціокультурної компетенції старшокласників на уроках української мови. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2011. № 5. С. 134–136.
5. Dolinska, K. (2013). Formuvannya sotsiokulturnoi kompetentsii maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv yak pedahohichna problema [Formation of socio-cultural competence of future primary school teachers as a pedagogical problem]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky* [Scientific Bulletin of the Lesia Ukrainka East European National University], 7, 141-145 [in Ukrainian].

References

1. Bilavych, H., Oliiar, M., & Piddubrivna, I. (2021). Rozvytok natsionalno-movnoi osobystosti uchnia pochatkovoї shkoly u vymiri novitnoho etapu rozbudovy ukrainskoi osvity [Development of the national-linguistic personality of a primary school student in the dimension of the latest stage of development of Ukrainian education]. *Molod i rynek* [Youth and the market], 10 (196), 41-46 [in Ukrainian].
2. Vitiuk, V. (2013). Osnovni shliakhy formuvannya sotsiokulturnoi kompetentnosti uchniv pochatkovoї shkoly [The main ways of forming socio-cultural competence of primary school students]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri* [Native word in the ethnocultural dimension], 474-479. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2013_2013_60 [in Ukrainian].
3. *Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity* [State standard of primary education]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF> [in Ukrainian].
4. Dolinska, K. (2013). Formuvannya etnokomunikatyvnoi kompetentnosti studentiv u sotsiokulturnomu aspekti stanovlennia movnoi osobystosti [Formation of ethnocommunicative competence of students in the socio-cultural aspect of the formation of language personality]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri* [Native word in the ethnocultural dimension], 480-484. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2013_2013_61
6. Lysenko, H. V. (2013). Formuvannya sotsiokulturnoi kompetentnosti studentiv u protsesi vyvchennia inozemnoi movy [Formation of socio-cultural competence of students in the process of learning a foreign language]. *Visnyk psykholohii i pedahohiky* [Bulletin of psychology and pedagogy], 13. Retrieved from http://www.psyh.kiev.ua/Zbirnyk_nauk._prats._Vypusk_13 [in Ukrainian].
7. Maksymets, M. (2006). Formuvannya sotsiokulturnoi kompetentsii u protsesi vyvchennia inozemnoi movy [Formation of socio-cultural competence in the process of learning a foreign language]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Pedahohichna* [Bulletin of Lviv University. Pedagogically], 21, 211-218 [in Ukrainian].
8. Yarmoliuk, A. V. (2011). Formuvannya sotsiokulturnoi kompetentsii starshoklasnykiv na urokakh ukrainskoi movy [Formation of socio-cultural competence of high school students in Ukrainian language lessons]. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky* [Scientific notes of NDU named after M. Gogol. Psychological and pedagogical sciences], 5, 134-136 [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 05.06.2022